

דתישכונע

פרשת יתרו, תש"פ, מספר 1356

עשרת הדיברות – החוקה היהודית: סכנות ומגבלות

אלישי בן-יצחק

עשרת הדיברות מקפלים בתוכם את הציוויים היסודיים של כל מוסר אנושי.⁷ חז"ל ראו בעשרת הדיברות את היסוד לכל מצוות התורה שנמסרו לעם ישראל "בין כל דיבור ודיבור דקדוקיה ואותיותיה של תורה".⁸ במקום אחר המדרש משמיענו: "הלוחות היו בהן תרי"ג מצות כנגד אותיות מן אנכי עד אשר לרעך לא פחות ולא יותר וכולן נתנו למשה בסיני שבהם חוקים ומשפטים תורה ומשנה תלמוד ואגדה".⁹ כן מצינו מקור שלפיו בעשרת הדיברות מקופלות כל המצוות, שכן הכל נגזר מהם "וְהִלַּחַת מִעֲשֵׂה אֱ-לֹהִים הֵמָּה וְהִמְכַתֵּב מִכְתָּב אֱ-לֹהִים" וגו'... שתר"ג מצוות בלוחות בן . תפיסה זו השתרשה גם במחשבת ישראל. כך למשל משמיענו פילון האלכסנדרוני, בן המאה הראשונה לספירה:

הללו (החוקים) שיצאו מפיו והוכרזו בידו (של הא-ל) בלבד, הם גם חוקים וגם ראשי הפרקים של החוקים לפרטיהם, והללו שהוכרזו ביד הנביא תלויים כולם בראשונים.¹¹

רש"י רואה בלוחות הברית את "התורה כולה".¹² כך גם משמיענו המהר"ל מפראג: "כל שאר המצוות נכללו בעשרת הדיברות".¹³ כך אנו מוצאים גם אצל בעל ספר "ההפלאה" הרב פנחס הלוי הורביץ, רבה של פרנקפורט, במאה ה-18 שכתב "שכל התורה נכללת בעשרת הדיברות".¹⁴

רס"ג נטל על עצמו את המשימה להראות כיצד תר"ג המצוות מחולקות לעשר קבוצות, ובפייט "אזהרות" שכתב הוא חילק את כל המצוות בהתאם לעשרת הדיברות. כך למשל רס"ג מקדים

"עשרת הדיברות"¹ הם ציוויים שמסר הא-ל לעם ישראל באופן ישיר ובלתי אמצעי.² עשרת הדיברות נמסרו במעמד הר סיני לאחר יציאת בני ישראל ממצרים³ בחודש סיון,⁴ בשנת 2448 לבריאת העולם.⁵ עשרת הדיברות ניתנו לעם ישראל במסגרת הברית שנכרתה בין הא-ל לבין עם ישראל. במרכזה עמדה התחייבות הדדית; עם ישראל מקבל על עצמו לשמוע בקול הא-ל, ומנגד הא-ל מתחייב שאם בני ישראל ישמרו את דבריו הם יזכו למעמד ייחודי מבין כל העמים "וְהָיִיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל הָעַמִּים" (שמ' יט:ה).⁶

* עו"ד אלישי בן יצחק מרצה במרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, ובעלים של משרד עורכי דין.

1 הביטוי המקראי לעשרת הדיברות הוא "עשרת הדברים" המוזכר במקרא 3 פעמים: שמ' לד:כח, דב' ד:יב, דב' י:ד.

2 לפי פשט הפסוקים אמר ה' את כל עשרת הדיברות "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְאַמֵּר" (שמ' כ:א). עוד ראו פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) שמות פרשת יתרו פרק כ; מנגד מובאת בתלמוד עמדה שלפיה רק שתי המצוות הראשונות נאמרו מפי הא-ל בעצמו והיתר אמרם משה. גישת בנינים מצינו אצל רמב"ן (שמ' כ;ו) ובדברי ר' יוסף אלבו שמשמיענו: "'אנכי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ שִׁמְעוּם מִפִּי ה' מְבַלִּי אֲמַצְעוֹת מִשֶּׁה, וְשֹׁאֵר הַדְּבָרֹת הֵיוּ שׁוֹמְעִים אֶת הַקּוֹל אֹמְרִים אֹתָם לְמִשֶּׁה, וּמִשֶּׁה חֹזֵר וּמְבַאֵר אֹתָם לָהֶם" (ספר העיקרים מאמר שלישי, פרק יח).

3 השאלה מדוע לא נאמרו עשרת הדיברות בתחילת התורה נידונה במדרש, במכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ה.

4 "בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמ' יט:א). באשר לתאריך וליום קיימת מחלוקת. "תנו רבנן: בשישי בחודש ניתנו עשרת הדיברות לישראל, ר' יוסי אומר בשבעה ב' (שבת פו ע"ב; יומא ד ע"ב). באשר ליום שבו נמסרו הדיברות לעם ישראל, לפי גישתו של רבא עשרת הדיברות נמסרו ביום שבת, ולפי המובא בתלמוד שיטתו מוסכמת על כולם, הן לדעת תנא קמא והן לדעת ר' יוסי. מנגד קיימת דעה שלפיה ניתנה התורה ביום שישי, "בחדש השלישי בששי בחדש בששי בשבת" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה א). כך אנו מוצאים גם בפרקי דרבי אליעזר. שם מובא: "ר' אלעזר בן עזריה אומר, ערב שבת, בששה לחודש, בשש שעות ביום קיבלו ישראל את הדיברות" (פרקי דרבי אליעזר, פרק מו).

5 סדר הדורות, האלף השלישי, שנת ב אלפים תמ"ח, 1,312 לפנה"ס.

6 ההצעה של הא-ל לבני ישראל מפורטת בשמ' יט:ג-ו. תשובת בני ישראל וקבלת ההצעה מתוארת באותו הפרק, בפסוק ח.

7 יחזקאל קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ד (תל אביב תש"ך), עמ' 68.

8 תלמוד ירושלמי (וילנא) שקלים פ"ו, ה"א, עוד ראו: ירושלמי (וילנא) סוטה פ"ח, ה"ג; במדבר רבה (וילנא) פרשת נשא פרשה יג, טו.

9 במדבר רבה (וילנא) פרשת קרח פרשה יח; לעומת זאת, במקום אחר המדרש מביא: "את מוצא תר"ג אותיות יש מן אנכי עד אשר לרעך כנגד תר"ג מצוות וז' יתירות כנגד התורה" במדבר רבה (וילנא) פרשת נשא פרשה יג.

10 במדבר רבה (וילנא) פרשת נשא פרשה יג.
11 פילון אלכסנדרוני, כתבים (בעריכת סוזן דניאל-נטף, יהושע עמיר ומארן ניהוף) כרך ב' עמ' 190.

12 רש"י, בבלי שבת פז ע"א.

13 מהר"ל, תפארת ישראל, פרק לד; עוד ראו דבריו בהמשך, בפרק נו: "ועשרת הדיברות בו נכללו כל תר"ג מצוות".

14 פנים יפות, פרשת יתרו, עמ' סב.

שלא נגלתה השכינה בהשמעת עשרת הדברות לבני ישראל כדי לחדש המצוות שלא נודעו לפני כן, אלא כדי לקבוע מצוות עיקריות, הראויות להיחשב כיסודות הברית שבין ה' לעמו ישראל.

המצוות שבין אדם לחברו מאפיינות את סדרי החברה המתקוננת, וברור הדבר, שמצוות אלה הן יסודות לברית, אבל בשום פנים ואופן אינן מספיקות לעצמן, ואין לומר שמצוות אחרות, שאינן נזכרות בעשרת הדברות, נופלות מהן בערכן.²⁵

התמורות שחלו במעמד של עשרת הדיברות, שהם "רשימה בסיסית של ציוויים קונקרטיים שניתן להטילם על כל אדם מישראל, והם גם מעין תמצית תביעתו של א-לוהי ישראל מבני בריתו",²⁶ נבעו מהמקום הלא טוב שאליו נלקחו עשרת הדיברות. ובמקום שניתן לזהות כניסה אל עבר פתחו של המדרון החלקלק, הרי שזה הרגע שבו יש לחשב מסלול מחדש. אם קמים אנשים ומבקשים לאמץ רק את עשרת הדיברות מבלי לקבל את יתר המצוות, או אם מחלקים את המצוות לכאלו שהן חשובות יותר או פחות, אולי גם אין טעם להתאמץ ולקיימן. אם רק החוקה היא המקור הבלעדי להתנהלות חברתית אמונית דתית הרי שאין כל טעם לחוקה כזו והיא תאבד מזוהרה. לכן חז"ל משמיעים לנו, שמעמד של עשרת הדיברות, מעמדה של החוקה ויציבותה מותנית בדרך שבה החוקה משתלבת עם החוק הרגיל. אם החוקה גורמת להתעלמות מהחוק הרגיל או לביטולו, הרי שאין כל טעם לחוקה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[f](#) הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ואומר: "בחכמתי כללתי בעשרת דברותי שש מאות ושלוש עשרה מצוות", ובסיום הפיוט הוא חותם את דבריו במילים: "ספנת בתוך עשרת הדיברות שש מאות ושלוש עשרה מצוות חוק מודעך".¹⁵

לא נחטא לאמת אם נגדיר את עשרת הדיברות כחוקה הראשונה. וכיאה לחוקה, הרי שעל פי רוב חוקות זכות למעמד נורמטיבי וחשיבות מיוחדת. חשיבות זו באה לידי ביטוי בעובדה, שבעבודת הבוקר בבית המקדש, וכחלק מסדר פעולות הכוהנים שקיימו מעלות השחר ועד סוף הקרבת קורבן התמיד, הופיע החיוב לקרוא את עשרת הדיברות: "אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והן ברכו קראו עשרת הדברים..."¹⁶.

הרמב"ם וסיעתו¹⁷ הסבירו את הטעם לכך: "והטעם שקוראים עשרת הדברים בכל יום מפני שהן יסוד הצווי ותחילתו".¹⁸ ובפירוש "תפארת ישראל", יכין, הוא מוסיף ברוח חז"ל "לקרות בכל יום עשרת הדברות קודם קריאת שמע מדהן כוללים כל מצות התורה".¹⁹

החשיבות הרבה שנודעה לעשרת הדיברות (שהרי נאמרו על ידי הא-ל וכוללים את כל התורה כולה, וסגולתם מקפלת את כל המצוות) הובילה אנשים למצבי אבסורד וקלקול, באופן שיוחס לעשרת הדיברות מעמד מיוחד ואפילו קיצוני, עד שחז"ל ביטלו את קריאתם, כפי שאנו מוצאים בתלמוד "שבטלום מפני תרעומת המינין".²⁰ הבבלי אינו מפרש לנו מה משמעות "תרעומת המינין", אך הסבר לביטוי זה מובא בתלמוד הירושלמי: "שלא יהו אומרים: אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני". רש"י מוסיף ומבאר את הטעם לביטול אמירת עשרת הדיברות, משום "שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר התורה אמת",²¹ ולא רק זו אלא שבהתאם לעדויות, אנשי כת קומראן הכניסו את עשרת הדיברות אל תוך התפילין שלהם.²² אצל השומרונים מצאו את עשרת הדיברות כחלק מהמזוזה.²³ החשש שמא תזנח התורה ומצוותיה יתבטלו הביא את חז"ל ופוסקי ההלכה לצמצם את מעמדם של עשרת הדיברות.²⁴ כך למשל מוצאים בפירושו של עמוס חכם:

15 סידור רס"ג, אזהרות.

16 משנה, תמיד פ"ה, משנה א.

17 פירושי ר' עובדיה מברטנורא, ותוספות יום טוב למשנה שם.

18 פירוש הרמב"ם למשנה תמיד, שם.

19 תפארת ישראל, בועז, תמיד, שם.

20 בבלי ברכות יב ע"א. וכן ראו גם תלמוד ירושלמי (ונציה) ברכות פרק א דף ג טור ג ה"ה.

21 רש"י בבלי ברכות שם.

22 אפרים אלימלך אורבך, חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 317 ה"ש 70.

23 כתובת שומרונים מעין בית אל מא, כתובת שומרונים מכפר בילו ראו: יצחק בן-צבי, ספר השומרונים, הוצאה מחודשת, ירושלים תשמ"ח, עמ' 173-176; 190-193.

24 כך למשל הופנתה אל הרמב"ם השאלה, האם מי שנוהג לשבת בזמן קריאת התורה צריך לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות, שו"ת הרמב"ם סימן רסג; וכן פסיקתו של השולחן ערוך, או"ח סימן א, הלכה ה, שפוסק

שעשרת הדיברות אפשר לקרוא ביחיד אבל לא בצבור.

25 דעת מקרא, שמות, עמ' תה.

26 משה ויינפלד, "עשרת הדיברות – ייחודם ומקומם במסורת ישראל", בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות ערך: בן ציון סגל, ירושלים תשמ"ו, עמ' 9.